

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М.В. ПТУХИ

КОТЕНКО ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК: 316.42 : [314.44 + 338.48]

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Автореферат на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України.

Науковий керівник доктор економічних наук, професор **Каленюк Ірина Сергіївна**, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, головний науковий співробітник відділу соціальної інфраструктури.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор **Антонюк Валентина Полікарпівна**, Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, головний науковий співробітник відділу економічних проблем соціальної політики;

кандидат економічних наук **Андрєєва Ганна Петрівна**, Чернігівський національний технологічний університет Міністерства освіти і науки України, доцент кафедри природокористування та техногенної безпеки.

Захист відбудеться «30» червня 2016 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

Автореферат розісланий «27» травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В. Полякова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливим завданням розвитку національної економіки є забезпечення його соціальної орієнтованості, вагому роль в чому відіграє рекреаційна та туристична діяльність, ефективне функціонування якої сприяє соціально-економічному розвитку в руслі сучасних процесів екологізації, соціалізації та інтелектуалізації суспільства. Сфера санаторно-курортного оздоровлення, відпочинку і туризму забезпечує відновлення життєвих сил людини та позитивно впливає на якість життя населення загалом. Саме рекреація і туризм відіграють вагому роль в забезпеченні людського розвитку, що дає змогу досягати соціально важливих цілей, окреслених Програмою розвитку ООН як Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ). Серед визначених до 2015 р. семи ЦРТ в досягненні принаймні чотирьох (подолання бідності, зменшення дитячої смертності, поліпшення здоров'я матерів, сталий розвиток довкілля) важливими чинниками виступають рекреація та туризм. В досягненні 17 нових цілей, визначених у вересні 2015 р., ця сфера може безпосередньо сприяти досягненню вже дев'яти цілей.

З іншого боку, рекреація і туризм як складова вітчизняної економіки може активізувати її зростання, стимулювати зайнятність, поповнювати валютні резерви та сприяти підвищенню її міжнародної конкурентоспроможності. Від стану рекреаційно-туристичної сфери значною мірою залежить розвиток суміжних галузей: транспорту, торгівлі, зв'язку, будівництва, сільського господарства, виробництва споживчих товарів та інших, що дозволяє її вважати одним із визначальних напрямів структурної трансформації економіки.

Проблеми розвитку рекреації та туризму знайшли відображення в працях зарубіжних дослідників, серед яких: В. Азар, Р. Арєжкі, Дж. Боуен, Р. Браймер, Ю. Веденін, К. Каспар, Н. Лейпер, Дж. Майкенз, К. Макаричева, Б. Мірбабаєв, Дж. Піотровський, Ф. Пірс, Дж. Суорбрук, Дж. Р. Уокер, А. Фрейтаг та інші. Різноманітним аспектам формування і розвитку рекреації та туризму, зокрема як видів діяльності, сфери ринкових відносин, чинників і найважливіших передумов людського розвитку, соціально-демографічної політики присвячено ґрунтовні наукові розробки таких відомих українських економістів, як Г. Андрєєва, В. Антонюк, Л. Богуш, З. Герасимчук, О. Гідбут, О. Грішнова, О. Гладун, П. Гудзь, Г. Дмитренко, Т. Заяць, Е. Котляров, В. Кравців, М. Крачило, І. Курило, В. Куценко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Любіцева, О. Макарова, В. Новіков, О. Охріменко, О. Позняк, Н. Рингач, В. Саріогло, Д. Стеченко, І. Твердохлебов, Т. Ткаченко, Н. Фоменко, О. Цимбал, Л. Чернюк та інших.

Разом з тим комплекс науково-практичних проблем, пов'язаних з функціонуванням рекреаційно-туристичної сфери в соціальному вимірі, її впливом на соціальні аспекти життя населення та розвиток економіки, залишається недостатньо дослідженим у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. Зокрема, незважаючи на безумовний соціальний ефект діяльності рекреації і туризму, досі не ставилося питання про посилення та підвищення їх соціальної результативності загалом та в контексті реалізації завдань людського розвитку зокрема. Саме цим обумовлені актуальність, об'єкт і предмет, мета, основні завдання та логіка дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України, а саме темами: «Суспільні пріоритети та механізми розвитку соціальної інфраструктури» (номер державної реєстрації 0109U008253), у межах якої дисертантом досліджено рівень сформованості, позитивні й негативні аспекти розвитку туристичного ринку України; обґрунтовано стратегічні пріоритети та шляхи підвищення ефективності функціонування туристично-рекреаційного комплексу держави та її регіонів, зокрема в напрямках підвищення прибутковості внутрішнього і в'їзного туризму та санаторно-курортного господарства, урізноманітнення пропозиції на ринку туристично-рекреаційних послуг, удосконалення територіальної організації, покращення конкурентоспроможності та прозорості фінансово-економічної діяльності відповідних суб'єктів господарювання; «Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку» (номер державної реєстрації 0111U008928), у рамках якої визначено чинники формування та функціонування туристично-рекреаційної сфери, обґрунтовано шляхи урізноманітнення та покращення туристично-рекреаційного обслуговування населення з метою підвищення якості життя; «Соціальна інфраструктура в умовах реформування місцевого самоврядування» (номер державної реєстрації 0114U005339), відповідно до якої виявлено соціальні аспекти та обґрунтовано пріоритетні заходи щодо розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури в контексті наповнення регіональних і муніципальних бюджетів.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад забезпечення і посилення соціального спрямування розвитку рекреації та туризму в Україні.

Для досягнення зазначеної мети в роботі поставлені і вирішувалися такі завдання:

- дослідити сутність, структуру та функції рекреаційно-туристичної сфери;
- розкрити соціальну природу рекреації і туризму та їх роль у забезпеченні людського розвитку;
- запропонувати методичні підходи до визначення соціальної результативності функціонування сфери рекреації та туризму;
- оцінити стан розвитку рекреації та туризму в Україні;
- виконати соціальну діагностику вітчизняної сфери рекреації та туризму;
- оцінити рівень соціальної ефективності функціонування рекреації та туризму;
- обґрунтувати заходи підвищення рівня соціальної результативності діяльності рекреації та туризму.

Об'єктом дослідження є соціальні аспекти функціонування та розвитку рекреації та туризму.

Предметом дослідження є теоретико-методичні та практичні підходи до підвищення соціальної результативності функціонування і розвитку рекреації та туризму в Україні.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу дисертаційного дослідження становлять положення сучасної економічної теорії, фундаментальні

праці зарубіжних та вітчизняних учених з питань соціальної економіки і політики, рекреації та туризму.

Для досягнення мети та виконання поставлених завдань в дисертаційній роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи досліджень, зокрема: системно-структурного аналізу – для розкриття сутності і структури сфери рекреації та туризму, системи її соціальних результатів; аналізу та синтезу – для виявлення проблем та перспективних напрямів посилення соціальної результативності сфери рекреації та туризму; кількісного та якісного аналізу – для визначення основних тенденцій розвитку і прояву соціальних наслідків функціонування сфери рекреації та туризму; економіко-математичного моделювання – для виявлення кореляційних залежностей між розвитком окремих сегментів рекреаційно-туристичної сфери та національної економіки; порівняння – для виявлення і зіставленні основних соціальних параметрів розвитку рекреації та туризму в Україні й інших державах; теоретичного узагальнення – для формулювання висновків до розділів та загальних висновків.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, що здійснює державне регулювання у сфері рекреації і туризму, звіти національних та міжнародних організацій, результати досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи, інші аналітичні матеріали та інформація, розміщена в мережі Інтернет, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали періодичних видань, аналітичні розрахунки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вдосконаленні теоретичних засад соціального виміру розвитку рекреації та туризму, оцінці стану вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери та обґрунтуванні напрямів підвищення її соціальної результативності.

Найважливіші результати дисертаційного дослідження, які характеризуються науковою новизною та виносяться на захист, полягають у такому:

удосконалено:

– концептуальні засади дослідження соціального виміру функціонування і розвитку рекреації та туризму за допомогою виділення та розкриття змісту таких напрямів соціальних ефектів: розвиток особистості людини (пізнавальний; естетичний; виховний; соціокультурний; спортивний та ін.); відновлення здоров'я населення (оздоровчо-рекреаційний ефект); покращення соціальних аспектів економічного розвитку (збільшення зайнятості, зростання доходів населення, зростання економіки і ВВП тощо);

– трактування поняття *рекреаційно-туристична сфера*, в якому, на відміну від існуючих, наголошується на необхідності врахування її широкого соціального ефекту, а саме: це сукупність видів діяльності щодо відновлення здоров'я та розвитку життєвих сил людини, яка виступає важливою складовою національної економіки, об'єднує розгалужену систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, що мають тісні виробничі

й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення;

- науково-методичні підходи до оцінки соціальної результативності сфери рекреації та туризму, представлені матрицею соціальної діагностики, в якій систематизовано та диференційовано її соціальні результати за критеріями: за напрямом впливу (внутрішні та зовнішні; прямої й опосередкованої дії), терміном (поточні, середньо- та довгострокові), рівнями (місцевого, регіонального та макроекономічного). Запропонована матриця дає змогу не тільки здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей;

- методологію дослідження соціальних результатів функціонування рекреаційно-туристичної сфери шляхом здійснення різнорівневої багатофакторної діагностики (методом стратегічного PEST-аналізу чинників зовнішнього середовища розвитку); SWOT-аналізу; виявлення статистичних залежностей та соціальних індикаторів (охоплення населення та окремих вразливих груп рекреаційно-туристичними послугами; рівень доходів населення та його вплив на обсяги і структуру туризму; рівень зайнятості та масштаби малого бізнесу у сфері рекреації та туризму; асиметрії і тенденції розвитку сільського зеленого туризму);

набули подальшого розвитку:

- комплексна оцінка соціальної результативності функціонування рекреації і туризму на основі запропонованої методики, що дало змогу виявити її погіршення внаслідок загострення соціально-економічної ситуації в країні та трансформації соціальної політики; зниження показників охоплення рекреаційно-туристичними послугами всього населення та окремих груп (дітей, дітей-сиріт, інвалідів та дітей, позбавлених батьківського піклування, потерпілих від наслідків Чорнобильської катастрофи, із багатодітних і малозабезпечених сімей; постраждалих унаслідок аварії на ЧАЕС, пенсіонерів тощо); наявність значного потенціалу активізації в'їзного, соціально та екологічно орієнтованих форм туризму;

- обґрунтування напрямів підвищення соціальної результативності функціонування та розвитку рекреаційно-туристичної сфери, зокрема: розробка стратегії розвитку і створення єдиного органу управління рекреацією та туризмом в синергетичній єдності державного, регіонального і локального рівнів; чітка фіксація соціально значимих цілей і результатів з постійним моніторингом їх досягнення; постійне поліпшення показників охоплення послугами соціально вразливих верств населення; координація управління та забезпечення розвитку рекреації і туризму на основі єдності соціальних, екологічних та економічних індикаторів; реалізація механізмів державно-приватного партнерства для підтримки малого бізнесу в досліджуваній сфері; державна підтримка видів туристичної діяльності з екологічним контекстом (сільського зеленого туризму); активізація внутрішнього потенціалу сфери та підвищення її конкурентоспроможності щодо залучення іноземних туристів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що методичні, теоретичні положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи є науковою основою розробки державної політики забезпечення соціально орієнтованого розвитку сфери рекреації та туризму.

Розроблені пропозиції щодо оцінювання ступеня задоволеності користувачів послуг та рівня благополуччя населення, методичні підходи до оцінки соціальної результативності сфери рекреації та туризму і планування рекреаційно-туристичної діяльності на основі суспільно важливих соціальних цілей знайшли застосування в Мукачівському дочірньому підприємстві Лікувального спортивно-оздоровчого комплексу «Латориця» (довідка № 16 від 14.11.2013 р.); Пузняковецькій сільській раді Мукачівського району Закарпатської області (довідка № 02-21/37 від 15.12.2015 р.); наукові результати щодо особливостей та пріоритетів розвитку вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери з урахуванням необхідності модернізації її організаційного та ресурсного забезпечення – у поточній роботі відділу з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму управління економічного розвитку і торгівлі Мукачівської районної державної адміністрації Закарпатської області (довідка № 1907/02 від 11.02.2016 р.); висновки щодо розвитку доступного масового та спеціалізованої туризму, зокрема сільського зеленого, в контексті наповнення муніципального бюджету, стимулювання індустрії туризму як складової стратегії сталого соціально-економічного розвитку територіальної громади – Юр'ївської районної ради Дніпропетровської області (довідка № 189/0/2-16 від 04.05.2016 р.).

Теоретичні положення, методологічні рекомендації і практичні результати, обґрунтовані в дисертації, використовуються в навчальному процесі кафедри туризму Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова при викладанні курсів «Організація сфери туристичних послуг», «Туристсько-рекреаційні ресурси України» та «Рекреаційна географія і рекреаційні комплекси» (довідка № 07-10/298 від 22.02.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною роботою. Усі відображені в дисертації висновки та положення, що виносяться на захист, одержані здобувачем одноосібно, а з наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові результати дисертаційного дослідження апробовано на 9 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Еколого-економічний механізм зберігання біорізноманіття особливо охоронних природних територій» (Біловезька Пуща, 24–25 травня 2007 г.), «Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи» (м. Житомир, 17–18 квітня 2008 р.), «Стратегія забезпечення сталого розвитку України» (м. Київ, 20 травня 2008 р.), «Розвиток соціально-економічної інфраструктури України в умовах євроінтеграції» (м. Полтава, 19–20 березня 2008 р.), «Соціально-економічні трансформації в умовах глобалізації: світовий та вітчизняний виміри» (м. Херсон, 1–2 березня 2013 р.), «Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку» (м. Львів, 25–26 грудня 2015 р.), «Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного зростання» (м. Київ, 25–26 грудня 2015 р.), «Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації» (Литва, м. Клайпеда, 29 січня 2016 р.), «Ресурсний потенціал регіонів України: стан та напрями розвитку» (м. Львів, 29–30 січня 2016 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 27 наукових праць загальним обсягом 14,0 друк. арк., з яких особисто автору належить 10,71 друк. арк., з них: 3 колективні монографії, 10 статей у наукових фахових виданнях, 2 – в іноземних виданнях та міжнародних наукометричних базах, 3 – в інших виданнях, 9 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 235 стор. комп'ютерного тексту, який містить 21 таблицю, 15 рисунків, з них 6 займають усю площу сторінки. Список використаних джерел із 187 найменувань викладено на 21 стор., 10 додатків – на 42 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретико-методичні основи дослідження соціальних аспектів розвитку рекреації та туризму**» розкрито сутність, складові та функції рекреаційно-туристичної сфери, соціальну компоненту її функціонування, обґрунтовано методичні підходи до визначення соціальної результативності діяльності рекреації та туризму.

Проаналізовано підходи вітчизняних і зарубіжних науковців до трактування понять *рекреація* і *туризм*. Доведено необхідність їх комплексного сприйняття як єдиної сфери, мета котрої полягає у відновленні та розвитку життєвих сил людини. Обґрунтовано визначення рекреаційно-туристичної сфери як частини господарської діяльності, що об'єднує складну систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфраструктури та інших галузей, поєднаних тісними виробничими й економічними зв'язками, спільним використанням ресурсів з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Наголошено, що ця сфера є потужним чинником соціально-економічного розвитку нашої країни.

Обґрунтовано, що соціальна результативність туризму та рекреації може розкриватися через широке коло соціальних ефектів, які узагальнено включають: розвиток особистості людини (пізнавальний, естетичний, творчий, холістичний, поведінковий, виховний, соціокультурний, соціально-комунікативний, спортивний); відновлення здоров'я населення (оздоровчо-рекреаційний, що зазвичай визначається як відтворювальний чи репродуктивний); покращення соціальних аспектів економічного розвитку (збільшення рівня зайнятості, доходів населення, економіки і ВВП). Наголошено на важливості забезпечення сталого розвитку країни, що, з одного боку, сприяє реалізації всіх інших соціальних проявів туризму й рекреації та є їх передумовою, з іншого – сталий розвиток є наслідком реалізації соціальної функції цієї сфери.

Доведено доцільність здійснення соціального виміру сфери рекреації і туризму, виходячи з наступних методичних засад: по-перше, необхідності визначення ефективності на основі аналізу поставлених цілей і отриманих результатів; по-друге, виокремлення системи показників внутрішньої та зовнішньої результативності функціонування рекреації і туризму.

Внутрішня результативність характеризується такими показниками: кількість об'єктів (спеціалізованих засобів розміщення, готелів та аналогічних засобів

розміщення, суб'єктів туристичної діяльності); середньооблікова чисельність штатних працівників; охоплення населення різними видами послуг в абсолютних та відносних показниках (на 10 тис. населення). Доведено, що зовнішня результативність розкривається через внесок рекреації і туризму в економічне зростання, зайнятість і добробут населення, сталий розвиток національної економіки та залежить від внутрішньої. Ці два види результативності можуть бути відносно незалежними, мати свої самостійні значення, але водночас їх не можна розривати, тобто результативність рекреаційно-туристичної діяльності варто розглядати в єдності зовнішнього і внутрішнього аспектів.

Методичні підходи до оцінки соціальної результативності сфери рекреації та туризму узагальнено в матриці соціальної діагностики, де систематизовано та диференційовано її соціальні результати за такими критеріями: галузевим (внутрішні та зовнішні), термінами (поточні, середньо- та довгострокові), рівнями (місцевий, регіональний та макроекономічний). Обґрунтовано, що з використанням розробленої матриці можна не тільки здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей.

У другому розділі **«Соціальна діагностика функціонування рекреації та туризму в Україні»** досліджено передумови, фактори і соціально-економічні параметри рівня розвитку національної сфери рекреації та туризму, виконано діагностику її соціальної результативності.

На основі результатів комплексного узагальнення стану і потенціалу вітчизняної сфери рекреації і туризму доведено, що Україна має всі об'єктивні передумови для того, щоб стати однією з передових рекреаційно-туристичних держав світу. Водночас сучасний стан інфраструктури та рівень якості функціонування вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери свідчить про недостатню її ефективність. Це, зокрема, пов'язано з дією низки негативних чинників, насамперед нестабільної політичної та економічної ситуації в державі. Такими факторами визначено невідповідність якісних характеристик та організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційно-туристичної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам; недостатність інформаційно-рекламного її забезпечення на внутрішньому та особливо зовнішньому ринках; погіршення рівня та якості життя населення тощо. Вони стримують інвестиційну активність, належне фінансування, розвиток міжнародних зв'язків і туристичної індустрії загалом, знижують привабливість досліджуваної сфери для іноземних туристів.

З'ясовано, що в Україні зростають обсяги виїзного туризму, скорочується чисельність внутрішніх та в'їзних туристів, а частка туристичних послуг у структурі ВВП та загальному обсязі валютних надходжень є незадовільною. У 2014 р. Україна втратила близько 60 % іноземних туристів, що відповідно зменшило находження до бюджету та показники зайнятості населення, які в курортних регіонах мають стабільно сезонний характер. Досить вагомим збитком зазнала туристична та супутні галузі України із втратою Криму та частини Донбасу.

Виявлено особливості соціального характеру рекреаційно-туристичної діяльності: погіршення результативності функціонування; зниження (особливо

протягом останніх двох років) показників охоплення населення різними видами рекреаційно-туристичних послуг; зростання структурної незбалансованості ринку рекреаційно-туристичних послуг у регіонах, втрата значної частини потенціалу сфери (Крим і Донбас); хронічне недовантаження об'єктів інфраструктури та значна зношеність основних засобів підприємств; недостатність ресурсів для покращення якості послуг та інвестування; зниження рівня доступності для значної частини населення рекреаційно-туристичних послуг у результаті погіршення рівня життя і зменшення доходів; зниження частки рекреаційних послуг у структурі платних послуг унаслідок загального зубожіння населення та переміщення витрат на обов'язкові статті; різке зменшення споживання туристичних послуг сільським населенням; скорочення витрат на рекреаційно-туристичні послуги в загальних витратах і заощадженнях.

Виявлено, що протягом 2000–2014 рр. кількість об'єктів рекреації і туризму суттєво зменшилася, особливо санаторіїв (спеціалізованих засобів розміщення) – з 3 304 до 1 928 (на 41,6 %). Причому це стосується не тільки 2014 р. – зменшення на 31,8 %, а й усього досліджуваного періоду, що свідчить про погіршення ситуації з оздоровленням населення. Підтвердженням цьому є зниження і відносних показників: якщо 2001 р. на 10 тис. населення налічувалося 0,7 закладів цього типу, то 2014 р. – лише 0,4 (табл. 1).

Таблиця 1

Показники соціальної результативності об'єктів і суб'єктів рекреації та туризму України, 2001–2014 рр.*

Показник	2001	2005	2011	2013	2014	2014 до 2013,%
Кількість об'єктів, од.:						
- спеціалізованих засобів розміщення	3304	3245	2377	2829	1928	68,2
на 10 тис. населення	0,7	0,7	0,5	0,6	0,4	72,1
- готелів та аналогічних засобів розміщення	1258	1232	1252	3582	2644	73,8
на 10 тис. населення	0,3	0,3	0,3	0,8	0,6	78,1
- суб'єктів туристичної діяльності	2652	2828	4793	5071	3885	76,6
на 10 тис. населення	0,6	0,6	1,1	1,1	0,9	81,1
Чисельність обслугованих/оздоровлених, тис. осіб:						
- спеціалізованими засобами розміщення	3012	3267	2770	2835	1610	56,8
на 10 тис. населення, осіб	622	696	607	624	375	60,1
- готелями та аналогічними засобами розміщення	3497	3938	4657	5468	3814	69,8
на 10 тис. населення, осіб	722	839	1021	1204	888	73,8
- суб'єктами туристичної діяльності	2175	1826	2344	3454	2425	70,2
на 10 тис. населення, осіб	449	386	514	760	565	74,3
Середньооблікова чисельність штатних працівників, осіб:						
- спеціалізованих засобів розміщення	122886	119743	102003	88626	51774	58,4
на 10 тис. населення	26	26	22	20	12	61,8
- готелів та аналогічних засобів розміщення	-	31312	51415	37867	26644	70,4
на 10 тис. населення	-	7	11	8	6	74,5
- суб'єктів туристичної діяльності	-	10632	14411	13531	11513	85,1
на 10 тис. населення	-	2	3	3	3	90,0

* Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

У результаті виконаного аналізу встановлено спадний характер тенденції охоплення населення послугами оздоровлення і відпочинку. Так, найбільше

скоротилася чисельність оздоровлених у санаторіях – із 3 012 до 1 610 тис. (на 46,5 %), у тому числі на 43,2 % порівняно з 2013 р. Якщо 2001 р. у розрахунку на 10 тис. населення в санаторіях оздоровлено 622 особи, то 2014 р. – тільки 375 осіб.

Зафіксовано позитивні тренди зростання кількості таких закладів, як готелі та аналогічні їм засоби розміщення, а також суб'єктів туристичної діяльності. Так, мережа готелів збільшилася у понад 2 рази (з 2 682 до 3 885) та, відповідно, із 0,6 до 0,9 закладів на 10 тис. населення. Чисельність осіб, обслугованих готелями та суб'єктами туристичної діяльності загалом постійно зростала до 2013 р. і тільки 2014 р. скоротилася відповідно на 30,2 та 29,8 %, тобто на одну третину. В цілому чисельність обслугованих у готелях 2014 р. порівняно з 2001 р. зросла з 3 497 до 3 814 тис. (на 9,1 %), у тому числі на 10 тис. населення – з 722 до 888 осіб. Суб'єкти туристичної діяльності надали послуг відповідно по роках 2 175 і 2 425 тис. особам (зростання на 11,5 %), а на 10 тис. населення чисельність обслугованих збільшилася з 449 до 565 осіб.

Відзначаючи загалом позитивні тенденції функціонування готелів та суб'єктів туристичної діяльності, наголошено, що ці заклади надають послуги переважно на платній основі. Тому їх не віднесено до характеристик та складових процесу людського розвитку, що можливо лише тоді, коли збільшення охоплення населення цими послугами супроводжуватиметься зростанням особистих доходів.

Соціальними аспектами функціонування сфери рекреації та туризму визначено також показники зайнятості, що характеризуються негативними тенденціями. Так, у санаторіях середньооблікова чисельність штатних працівників скоротилася на 57,9 % (порівняно з 2013 р. – на 41,6 %), а зайнятих у готелях – на 15 (з 2005 р.) та 29,6 % (з 2013 р.). Чисельність зайнятих у туристичній діяльності, навпаки, зросла з 10 632 (2005 р.) до 11 513 осіб (2014 р.). Проте порівняно з 2013 р. цей показник зменшився на 15 %.

Виявлено істотне погіршення показників охоплення оздоровленням і відпочинком як загалом усіх дітей, так і дітей пільгових категорій. Влітку 2015 р. функціонувало 9 743 дитячих заклади оздоровлення та відпочинку, або на 30,3 % менше, ніж 2014 р., та на 46,5 % – проти 2013 р. Відповідно скоротилася чисельність оздоровлених дітей до 917 тис. – на 31,9 і 54,5 %, їх питома вага (без урахування дітей, які прибули на оздоровлення в Україну з інших держав) у загальній чисельності дітей 7–16 років 2010 р. становила 38,8, а 2015 р. – 23,7 % (табл. 2).

Обґрунтовано, що розширення можливостей населення України щодо подорожування та оздоровлення можливе за рахунок підвищення рівня його доходів і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Як наслідок, збільшиться частка населення, що є цільовим сегментом для операторів туристичних послуг.

Проаналізовано обсяг рекреаційно-туристичних та соціально-культурних послуг, реалізованих населенню, та виявлено тенденцію обмеження доступу громадян до соціально важливих послуг і, відповідно, посилення соціальної диференціації щодо їх споживання. Згідно із статистичними обстеженнями з'ясовано, що у структурі домогосподарств до 2013 року спостерігалася повільне, але неухильне зростання витрат на рекреаційно-туристичні та соціально-культурні послуги (табл. 3).

**Кількість дитячих закладів оздоровлення і відпочинку, що працювали влітку,
та чисельність оздоровлених у них дітей, 2010–2015 рр.***

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 до 2010, %	2015 до 2014, %	2015 до 2013, %
Кількість дитячих закладів, усього, од.	17342	17703	17744	18549	13977	9743	56,2	69,7	52,5
Оздоровлено дітей: – усього, тис.	1718	1784	1825	2017	1346	917	58,5	68,1	45,5
– у загальній чисельності дітей 7–16 років, %	38,8	41,5	43,3	48,6	34,9	23,7	-15,1	-11,2	-24,9
Питома вага оздоровлених дітей у закладах: – оздоровлення	22,2	19,3	20,3	20,2	20,8	18,8	-0,2	-2	-1,4
– відпочинку	77,8	80,7	79,7	79,8	79,2	81,2	0,2	2	1,4
Оздоровлено дітей пільгових категорій: – усього, тис.	490	496	498	542	401	244	49,8	60,8	45,0
– у загальній чисельності оздоровлених дітей, %	28,5	27,8	27,3	26,9	29,8	26,6	-1,9	-3,2	-0,3

* Джерело: складено за даними Держслужби статистики України.

Важливим напрямом соціального впливу рекреації і туризму визначено розвиток малого бізнесу в цій сфері, який є дієвим стабілізаційним механізмом і засобом реалізації особливого підприємницького потенціалу населення. Це підвищує рівень зайнятості, сприяє зростанню доходів, посиленню гнучкості ринку і більшій його орієнтації на соціальні запити й потреби споживачів.

Таблиця 3

**Структура грошових витрат усіх домогосподарств на відпочинок і культуру,
ресторани та готелі***

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2014 до 2010, ±	2014 до 2013, ±
Відпочинок та культура							
У середньому на одне домогосподарство, грн	54,48	65,21	70,37	76,95	69,76	128,0	90,7
Частка від споживчих витрат, %	2,2	2,3	2,4	2,5	2,1	-0,1	-0,4
Частка від грошових витрат, %	2,0	2,1	2,1	2,2	1,9	-0,1	-0,3
Ресторани та готелі							
У середньому на одне домогосподарство, грн	71,65	85,69	89,74	93,55	91,66	127,9	98,0
Частка від споживчих витрат, %	2,9	2,5	2,5	3,0	2,7	-0,2	-0,3
Частка від грошових витрат, %	2,6	2,7	2,4	2,7	2,5	-0,1	-0,2
З них: оплата путівок на бази відпочинку тощо							
У середньому на одне домогосподарство, грн	4,73	8,12	8,11	5,81	4,32	91,3	74,4
Частка від споживчих витрат, %	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1
Частка від грошових витрат, %	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	-0,1	-0,1

* Джерело: складено за даними Держслужби статистики України.

Акцентовано увагу на нагальній необхідності пошуку принципово нових рішень щодо активізації використання наявного потенціалу. Обґрунтовано, що створення нових туристичних продуктів, підтримка малого та середнього бізнесу в туристичній сфері, поліпшення якості й доступності рекреаційних і туристичних послуг забезпечить зростання чисельності туристів до 6 млн (до 2025 р.), тобто в 3,2 разу, у тому числі 1 млн іноземців (у 2,9 разу), а також частки валютних надходжень від туризму відповідно з 0,05 до 0,3 %. Збільшення обсягів внутрішнього туризму, зокрема соціального, може стати фактором сталого економічного розвитку країни, оскільки це сприятиме завантаженості закладів розміщення та реалізації нагромадженого туристичного потенціалу.

З метою проведення узагальненої діагностики соціальної результативності забезпечення населення об'єктами рекреаційно-туристичної індустрії запропоновано інтегральний індекс, визначений шляхом розрахунку інтегрованих індексів її матеріально-технічної бази та відвідуваності об'єктів. Виділено дві групи показників (у розрахунку на 10 тис. населення): інфраструктурна забезпеченість – кількість місць у готелях та інших місцях короткотермінового проживання і санаторно-курортних закладах; відвідуваність об'єктів – чисельність обслуговуваних/оздоровлених осіб у зазначених закладах.

Провівши відповідні розрахунки за 2000–2014 рр., виділено п'ять груп регіонів з наближеними показниками інтегрального індексу (I_i) розвитку рекреаційно-туристичної діяльності (відносно умовно середньоукраїнського показника, що дорівнює 1,00): найвищий рівень (понад 1,40), вищий середнього (1,05–1,40), середній (0,70–1,05); нижчий середнього (0,35–0,70); найнижчий рівень (до 0,35).

Проаналізовано взаємозв'язок між розвитком матеріально-технічної бази (I_{i1}) і відвідуваністю об'єктів (I_{i2}) рекреаційно-туристичної сфери України та виявлено значну територіальну нерівномірність розподілу об'єктів рекреаційно-туристичної сфери та ефективністю їх використання впродовж 2000–2014 рр. У результаті виокремлено п'ять груп рекреаційно-туристичних регіонів: з найвищим рівнем розвитку інфраструктури і відвідуваності об'єктів: Одеська та Херсонська області, де сконцентрована основна частина туристично-рекреаційних установ України та які територіально зосереджені поблизу морських і водних рекреаційних ресурсів, що свідчить про достатній розвиток рекреаційно-туристичної діяльності з надання відповідних послуг у курортних зонах і туристичних центрах та інфраструктурну забезпеченість приморських територій; вищим від середнього – Львівська, Миколаївська області; середнім – Волинська, Закарпатська, Запорізька, Дніпропетровська, Київська області та м. Київ; нижчим, ніж середній – Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Черкаська, Чернігівська області, що, безумовно, підтверджує наявність значного потенціалу розвитку лікувально-оздоровчої рекреації та туризму; найнижчим – Кіровоградська, Луганська, Хмельницька, Чернівецька області.

У третьому розділі «**Стратегічні перспективи соціалізації розвитку рекреації та туризму**» обґрунтовано концептуальні аспекти підвищення рівня соціальної результативності функціонування рекреаційно-туристичної сфери; основні напрями її соціально орієнтованого оновлення, а також соціальні пріоритети трансформації державних механізмів регулювання рекреації та туризму.

Наголошено, що потужний соціальний ефект рекреаційно-туристичної сфери можна суттєво підвищити відповідною державною політикою, орієнтованою на досягнення важливих соціальних цілей і пріоритетів. Концептуальні засади формування стратегії розвитку сфери рекреації та туризму мають передбачати встановлення головної мети та її складових (підцілей) на основі соціальних, економічних та екологічних пріоритетів. Доведено, що досягнення основної мети – перетворення досліджуваної сфери в потужний конкурентоспроможний сектор національної економіки – має відбуватися одночасно з екологічним розвитком та забезпеченням сталого людського розвитку. Тільки в такій взаємній єдності та на основі високорозвиненої інфраструктури рекреація і туризм можуть стати потужним чинником зростання ВВП, забезпечення зайнятості та, головне, сприяти поліпшенню всіх параметрів людського розвитку в країні.

Обґрунтовано необхідність орієнтації розвитку рекреаційно-туристичної сфери на соціальні цілі: все ширше охоплення всього населення та окремих категорій відповідними послугами підвищеної якості, збереження соціально захищеного сегменту споживачів, поліпшення показників здоров'я, якості та тривалості життя громадян. Стратегію розвитку туристичної індустрії слід спрямовувати на захист культурно-історичної спадщини, боротьбу з бідністю, наслідками змін клімату, попередження подальших кліматичних змін та деградації довкілля, зменшення негативного впливу на нього.

Установлено, що перспективним напрямом підвищення соціальної орієнтованості та розвитку рекреаційно-туристичної сфери в Україні є сільський зелений туризм, що потребує активізації та державної підтримки. Основними причинами, що стримують його розвиток, визначено економічні й організаційні. Виявлено тенденції розвитку сільського зеленого туризму, зокрема різку асиметрію по регіонах України (рис. 1).

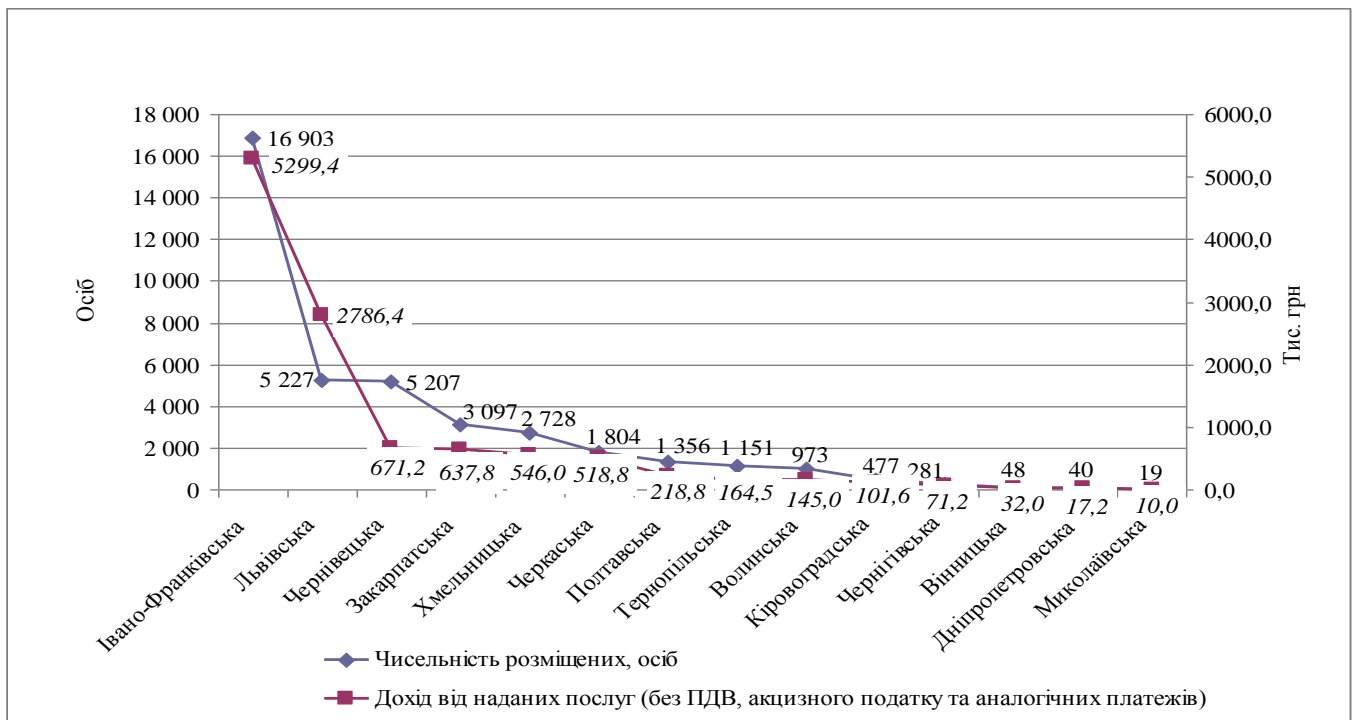

Рис. 1. Чисельність розміщених осіб у садибах та доходи від наданих послуг у сільському зеленому туризмі в розрізі областей, 2014 р.

З'ясовано, що для забезпечення соціально орієнтованого характеру розвитку сфери рекреації та туризму насамперед необхідна трансформація механізмів державного регулювання в напрямі посилення їх соціальної та екологічної складової. Разом з тим державне регулювання економіки загалом і досліджуваної сфери зокрема повинно орієнтуватися на охоплення більшої чисельності населення рекреаційно-туристичними послугами та оздоровленням, покращення показників його здоров'я і тривалості життя, людського розвитку загалом. Саме тому вкрай важливою та необхідною визначено екологічну складову державної політики, мета якої полягає в подоланні негативних наслідків туристичної діяльності, досягненні екологічної безпеки, сталого розвитку територій України.

Доведено, що підвищення соціальної результативності функціонування сфери рекреації і туризму можливе за рахунок розвитку державного регулювання, ринкових механізмів (попиту і пропозиції), державно-приватного партнерства, механізму саморегулювання. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення державного регулювання у цій сфері, а саме: подальше поліпшення і розвиток правового регулювання туризму; державна підтримка в'їзного, внутрішнього і соціального туризму; підвищення безпеки туризму, включаючи розробку нових правових і фінансових механізмів її гарантування; антикризова підтримка рекреації і туризму в Україні.

Обґрунтовано необхідність забезпечення соціальної орієнтації бізнесу, що формується у взаємодії з державою на основі державно-приватного партнерства. Пряма державна підтримка соціально відповідального бізнесу посилює можливості довготривалого розміщення інвестицій під гарантії, забезпечує розподіл ризиків проекту з державою, можливості вибору проектів спільної участі. Упровадження механізмів державно-приватного партнерства та посилення самостійності місцевого самоврядування сприятиме зменшенню залежності регіонів від центру, активізації внутрішніх механізмів бізнесу, громадськості, органів місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та авторське розв'язання важливого наукового завдання – обґрунтування теоретико-методичних засад забезпечення та посилення соціального спрямування розвитку рекреаційно-туристичної сфери України.

На основі проведених досліджень сформульовано такі висновки і практичні рекомендації.

1. Обґрунтовано, що рекреаційно-туристична сфера являє собою важливу частину національної економіки, об'єднуючи розгалужену систему рекреаційних закладів, підприємств інфраструктури та інших суміжних галузей, котрі мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Основною метою й функціями рекреації і туризму визначено відновлення здоров'я та розвиток життєвих сил людини.

2. З'ясовано, що роль туризму та рекреації в соціальному розвитку суспільства розкривається через широке коло соціальних ефектів: розвиток особистості людини; відновлення здоров'я населення; покращення соціальних аспектів економічного

розвитку (зростання рівня зайнятості, доходів громадян, економіки і ВВП тощо). Соціальні ефекти (результати) функціонування досліджуваної сфери представлено системною сукупністю, матрицею, в якій систематизовано та диференційовано її соціальні результати за такими критеріями: галузевим (внутрішні та зовнішні), термінами (поточні, середньо- та довгострокові), рівнями (місцевий, регіональний та макроекономічний). Доведено, що з використанням побудованої матриці можна не тільки здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей.

3. Аргументовано, що в Україні сформовані всі об'єктивні передумови, щоб стати однією з передових рекреаційно-туристичних держав світу, однак аналіз сучасного стану функціонування вітчизняної сфери рекреації і туризму свідчить про недостатній рівень її ефективності. Виявлено негативні тенденції її розвитку: невідповідність якісних характеристик та організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційно-туристичної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам; втрата значної частини рекреаційного потенціалу внаслідок військової агресії; недостатнє інформаційно-рекламне забезпечення на внутрішньому та особливо зовнішньому ринках; зниження рівня та якості життя населення; погіршення соціальної орієнтованості й результативності тощо.

4. На основі комплексної оцінки соціальної результативності функціонування рекреаційно-туристичної сфери, виконаної відповідно до запропонованої методики, виявлено таке: переважання виїзного туризму над в'їзним; погіршення показників охоплення населення та доступності рекреаційно-туристичних послуг: скоротилася чисельність внутрішніх і в'їзних туристів; кількість спеціалізованих засобів розміщення (санаторно-курортних закладів) – у період 2001–2014 рр. з 3 304 до 1 928 од. (на 41,6 %), відповідно на 10 тис. населення – із 0,7 до 0,4; чисельність оздоровлених у санаторіях зменшилася з 3 012 до 1 610 тис. осіб (на 46,5 %), на 10 тис. населення – з 622 до 375 осіб. Виявлено несприятливі тенденції щодо охоплення послугами оздоровлення та відпочинку соціально вразливих верств населення, а саме: в 2015 р. функціонувало 9,7 тис. дитячих закладів оздоровлення (на 43,9 % менше, ніж у 2010 р.); зменшилася чисельність оздоровлених дітей пільгових категорій з 490 тис. до 244 тис., зокрема: дітей із багатодітних та малозабезпечених сімей з 320,3 до 169,3 тис.; дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – із 79,3 до 23,2; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – із 67,6 до 37,8; дітей-інвалідів – із 22,7 до 13,5 тисяч.

5. Визначено позитивні тренди зростання: кількості таких закладів, як готелі та аналогічні їм засоби розміщення, суб'єктів туристичної діяльності, чисельності обслугованих осіб. Однак, враховуючи, що ці заклади надають послуги переважно на платній основі, то віднести їх до позитивних характеристик людського розвитку можливо лише за умови одночасного зростання особистих доходів. Виявлено погіршення показників зайнятості у сфері рекреації і туризму, а саме: середньооблікової чисельності штатних працівників в санаторіях з 2001 по 2014 рр. – на 57,9 % (відносно 2013 р. – на 41,6 %); зайнятих у готелях – з 2005 р. на 15 % (з 2013 р. – на 29,6 %). Натомість, зафіксовано зростання чисельності зайнятих у туристичній діяльності з 10 632 (2005 р.) до 11 513 осіб (2014 р.), що порівняно з 2013 р. менше на 15 %.

6. Доведено, що розширення можливостей населення України подорожувати та оздоровлюватися повинно відбуватися за рахунок підвищення рівня доходів і забезпечення економічної стабільності через зростання ВВП. Важливим напрямом соціального впливу рекреації і туризму визначено розвиток малого бізнесу в цій сфері, який є дієвим стабілізаційним механізмом і засобом реалізації особливого підприємницького потенціалу населення. Це підвищує рівень зайнятості, сприяє зростанню доходів, посиленню гнучкості ринку і більшій його орієнтації на соціальні запити і потреби споживачів. Наголошено, що особливої актуальності в контексті посилення соціального виміру рекреації і туризму набуває розвиток сільського туризму, для якого в Україні сформовані необхідні економічні й організаційні передумови.

7. Аргументовано можливість підвищення соціально-економічної результативності функціонування сфери рекреації і туризму в Україні за рахунок: розробки та реалізації соціально орієнтованої державної стратегії розвитку, удосконалення державного регулювання у напрямі постійного моніторингу досягнення соціально важливих цілей, активізації механізмів державно-приватного партнерства, ефективного місцевого самоврядування; державної підтримки в'їзного, внутрішнього і соціального туризму; підвищення безпеки туризму; підтримки середнього та малого бізнесу у сфері туризму; розробки механізму координування діяльності місцевих органів державної виконавчої влади та суб'єктів туристичного підприємництва.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Котенко Т.М. Рекреаційна сфера України: стан і перспективи розвитку / [В.І. Куценко, Я.В. Остафійчук, Т.М. Котенко та ін.] // Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект : [монографія]. – К. : Оріяни, 2005. – 400 с. *Особистий внесок: обґрунтовано стан і перспективи розвитку рекреаційної сфери України, с. 254–300, 368–387.*

2. Котенко Т.М. Сільський зелений туризм: стан і перспективи розвитку / [С.І. Бандур, Т.А. Заяць, Т.М. Котенко та ін.] // Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи : [монографія] / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 620 с. *Особистий внесок: досліджено стан і запропоновано заходи щодо перспективного розвитку сільського зеленого туризму в Україні, с. 256–265.*

3. Котенко Т.М. Трансформація туристичного обслуговування населення // Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку : [монографія] / [В.М. Новіков, Н.М. Деєва, Т.М. Котенко та ін.] ; за наук. ред. д.е.н., проф. В.М. Новікова, д.е.н., проф. З.С. Сіройча. – Вінниця : Балюк І.Б., 2015. – 384 с. *Особистий внесок: визначено процеси трансформації рекреаційно-туристичного обслуговування населення, с. 274–293.*

Статті в наукових фахових виданнях:

4. Котенко Т.М. Розвиток сільського туризму як передумова підвищення конкурентоспроможності рекреаційної сфери України та збалансування соціальної сфери села / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – Ч. 2. – С. 206–211.

5. Котенко Т.М. Туризм в Україні: тенденції, проблеми, здобутки / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – Ч. 2. – С. 278–283.

6. Котенко Т.М. Рекреаційна сфера: сутність та роль в процесах відтворення й використання людського потенціалу України / Т.М. Котенко // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. : у 2 т. – К. : КНЕУ, 2007. – Т.1. – С. 414–424. – (Спецвип.: Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики).

7. Котенко Т.М. Розвиток сільського зеленого туризму в контексті диверсифікації сфери зайнятості та вдосконалення соціальної інфраструктури сільської місцевості / Т.М. Котенко // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2008. – Вип. 124. – С. 163–168.

8. Котенко Т.М. Комплексний розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури України в умовах глобалізації ринку послуг / Т.М. Котенко // Продуктивні сили і регіональна економіка : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – Ч. 2. – С. 73–79.

9. Котенко Т.М. Розвиток доступного масового і спеціалізованого туризму: можливості та пріоритети в контексті наповнення регіональних і муніципальних бюджетів [Електронний ресурс] / Л.Г. Богущ, Т.М. Котенко // Ефективна економіка. – 2015. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=11&y=2015>. *Особистий внесок: досліджено проблеми, можливості й пріоритети розвитку туризму, зокрема пошуків доступних масових і спеціалізованих його різновидів.*

10. Котенко Т.М. Сучасні аспекти розвитку світового рекреаційно-туристичного комплексу / Т.М. Котенко // Вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 15, ч. 2. – С. 124–128.

11. Котенко Т.М. Соціальні аспекти розвитку рекреації і туризму як значущого сегменту світового господарства: теоретико-методологічні засади // І.С. Каленюк, Т.М. Котенко // Науковий вісник УжНУ. – 2015. – Вип. 3. – С. 172–176. – (Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»). *Особистий внесок: визначено теоретико-методологічні засади реалізації соціальних функцій рекреації і туризму та обґрунтовано напрями їх впливу.*

12. Котенко Т.М. Підходи до визначення соціальної результативності сфери рекреації та туризму / І.С. Каленюк, Т.М. Котенко // Вісник Одеського національного університету. – 2016. – Вип. 1, т. 21. – С. 113–118. – (Серія «Економіка»). *Особистий внесок: визначено сутність соціальної результативності рекреації та туризму, особливості сучасного стану їх розвитку.*

13. Котенко Т.М. Розвиток зеленого туризму як важливого елементу рекреаційно-туристичного комплексу України / Т.М. Котенко // Молодий вчений. – 2016. – № 1 (28), ч. 1. – С. 79–83. – (Серія «Економічні науки»).

Публікації в іноземних виданнях та міжнародних наукометричних базах:

14. Котенко Т.М. Соціальна діагностика національної сфери рекреації та туризму / Т.М. Котенко // Економіст. – 2016. – № 3. – С. 16–22.

15. Котенко Т. Розвиток рекреації та туризму в контексті забезпечення гуманітарного розвитку України / Т. Котенко // Zeszyty naukowe : Uczelnia a Warszawskiej im. Marii Skłodowskiej-Curie : kwartalnik. – 2015. – № 3 (49). – С. 215–227.

Статті в інших наукових виданнях:

16. Котенко Т.М. Дитяче оздоровлення і відпочинок в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / Т.М. Котенко // Современные направления теоретических и прикладных исследований : сб. науч. тр. Т. 5. – О. : Черноморье, 2006. – С. 69–73. – (Серия «Экономика»).

17. Котенко Т.М. Готельне господарство України: стан та шляхи розвитку / Т.М. Котенко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. Вип. 256, т. IX. – Д. : ДНУ, 2009. – С. 2206–2215.

18. Котенко Т.М. Потенціал і тенденції розвитку індустрії гостинності та туризму в Україні / Т.М. Котенко // Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації : зб. наук. пр. Т. 1. – К. : Київський національний університет культури і мистецтв, 2014. – С. 169–178.

Матеріали наукових конференцій:

19. Котенко Т.Н. Развитие туристической деятельности на территориях ПЗФ Украины / Т.Н. Котенко // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий: материалы II Междунар. науч.-практ. конф., Беловежская Пуца, 24–25 мая 2007 г. – Брест : Альтернатива, 2007. – С. 230–233.

20. Котенко Т.М. Формування та реалізація конкурентоспроможного дитячого та молодіжного туристичного продукту в Україні / Т.М. Котенко // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи : матеріали другої наук.-практ. конф., Житомир, 17–18 квіт. 2008 р. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 250–254.

21. Котенко Т.М. Стратегічні напрями сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери України / Т.М. Котенко // Стратегія забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 20 трав. 2008 р. : у 3 ч. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – Ч. 2. – С. 241–244.

22. Котенко Т.М. Оцінка стану та головні тенденції розвитку рекреаційної сфери України та її регіонів / Т.М. Котенко // Розвиток соціально-економічної інфраструктури України в умовах євроінтеграції: матеріали наук.-практ. конф., Полтава, 19–20 берез. 2008 р. – Полтава : ПІБ МНТУ, 2008. – С. 80–83.

23. Котенко Т.М. Розвиток рекреаційної діяльності як шлях розв'язання медико-соціальних проблем здоров'я людини / Т.М. Котенко // Соціально-економічні трансформації в умовах глобалізації: світовий та вітчизняний виміри : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Херсон, 1–2 берез. 2013 р. – Херсон : Гельветика, 2013. – С. 88–90.

24. Котенко Т.М. Проблеми та сучасні шляхи удосконалення функціонування туристично-рекреаційної індустрії України / Т.М. Котенко // Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку: матеріали підсумкової Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 25–26 груд. 2015 р. : у 3 ч. – Л. : ЛЕФ, 2015. – Ч. 2. – С. 132–135.

25. Котенко Т.М. Підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери територіальних громад Київської області / Т.М. Котенко // Методичні та практичні підходи до вдосконалення результативності політики економічного зростання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 груд.

2015 р. : у 3 ч. – К. : Київський економічний науковий центр, 2015. – Ч. 2. – С. 86–89.

26. Котенко Т.М. Проблематика управління туристично-рекреаційними потоками в умовах глобалізації туристичного ринку / Т.М. Котенко // Міжнародна науково-практична конференція [«Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації»], (Клайпеда (Литва), 29 січ. 2016 р.). – Литва : Baltijai Publishing, 2016. – С. 62–65.

27. Котенко Т.М. Екологоорієнтоване використання рекреаційного потенціалу України як передумова покращення добробуту територіальних громад / Т.М. Котенко // Міжнародна науково-практична конференція [«Ресурсний потенціал регіонів України: стан та напрями розвитку»], (29–30 січ. 2016 р., Львів): у 2 ч. – Л. : Львівська економічна фундація, 2016. – Ч. 2. – С. 36–40.

АНОТАЦІЯ

Котенко Т.М. Соціальний вимір розвитку рекреації та туризму. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, Київ, 2016.

Дисертація присвячена вдосконаленню теоретичних засад соціального виміру розвитку рекреації та туризму, оцінці стану вітчизняної рекреаційно-туристичної сфери та обґрунтуванню напрямів підвищення її соціальної результативності.

Розроблено методичні підходи до оцінки соціальної результативності сфери рекреації та туризму, представлені матрицею соціальної діагностики, в якій систематизовано та диференційовано за критеріями її соціальні результати: за напрямом впливу (внутрішні та зовнішні; прямої й опосередкованої дії), терміном (поточні, середньо- та довгострокові), рівнями (місцевим, регіональним та макроекономічним). Запропонована матриця дає змогу не тільки здійснювати поточний моніторинг, а й планувати розвиток рекреаційно-туристичної сфери на основі встановлення суспільно важливих соціальних цілей.

Обґрунтовано напрями підвищення соціально-економічної результативності функціонування сфери рекреації і туризму в Україні за рахунок: розробки та реалізації соціально орієнтованої державної стратегії розвитку, удосконалення державного регулювання у напрямі постійного моніторингу досягнення соціально важливих цілей, активізації механізмів державно-приватного партнерства, ефективного місцевого самоврядування; державної підтримки в'їзного, внутрішнього і соціального туризму; підтримки середнього та малого бізнесу у сфері туризму; розробки механізму координування діяльності місцевих органів державної виконавчої влади та суб'єктів туристичного підприємництва.

Ключові слова: сфера рекреації та туризму, соціальні аспекти, соціальна результативність, доступність і охоплення рекреаційно-туристичними послугами, внутрішні та зовнішні ефекти, соціальні параметри життя населення, економічний розвиток країни.

АННОТАЦИЯ

Котенко Т.М. Социальное измерение развития рекреации и туризма. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи Национальной академии наук Украины, Киев, 2016.

Диссертация посвящена совершенствованию теоретических основ социального измерения развития рекреации и туризма, оценке состояния отечественной рекреационно-туристической сферы и обоснованию направлений повышения ее социальной результативности.

Разработаны методические подходы к оценке социальной результативности сферы рекреации и туризма, представленные матрицей социальной диагностики, в которой систематизированы и дифференцированы по критериям ее социальные результаты: по направлению действия (внутренние и внешние; прямого и опосредованного действия), срокам (текущие, средне- и долгосрочные), уровням (местному, региональному и макроэкономическому). Предложенная матрица позволяет не только осуществлять текущий мониторинг, но и планировать развитие рекреационно-туристической сферы на основе установления общественно важных социальных целей.

На основе комплексной оценки социальной результативности функционирования рекреационно-туристической сферы, выполненной в соответствии с предложенной методикой, выявлено следующее: снижение социальной направленности вследствие ухудшения социально-экономической ситуации в стране и трансформации социальной политики; недостаточность развития внутреннего туризма; преобладание выездного туризма над въездным и наличие значительного потенциала их активизации; перспективность развития социально и экологически ориентированных форм отдыха (сельского зеленого туризма).

Доказано, что расширение возможностей населения Украины путешествовать и оздоравливаться должно происходить за счет повышения уровня его доходов и обеспечения экономической стабильности на основе роста ВВП. Важным направлением социального влияния рекреации и туризма определено развитие малого бизнеса в этой сфере, который является действенным механизмом обеспечения занятости, роста доходов, усиления гибкости рынка, большей его ориентации на социальные потребности потребителей и в целом – экономической стабилизации. Отмечено, что особую актуальность в контексте усиления социального измерения рекреации и туризма приобретает развитие сельского зеленого туризма, для которого в Украине существуют необходимые экономические и организационные предпосылки.

Обоснована возможность повышения социально-экономической результативности функционирования сферы рекреации и туризма в Украине за счет: разработки и реализации социально ориентированной государственной стратегии развития, совершенствования государственного регулирования в направлении постоянного мониторинга достижения социально важных целей, активизации

механизмов государственно-частного партнерства, эффективного местного самоуправления; государственной поддержки въездного, внутреннего и социального туризма; повышения безопасности туризма; поддержки среднего и малого бизнеса в сфере туризма; разработки механизма координации деятельности местных органов государственной исполнительной власти и субъектов туристического предпринимательства.

Ключевые слова: сфера рекреации и туризма, социальные аспекты, социальная результативность, доступность и охват рекреационно-туристическими услугами, внутренние и внешние эффекты, социальные параметры жизни населения, экономическое развитие страны.

ANNOTATION

Kotenko T.N. The Social Dimension of Recreation and Tourism. – Manuscript.

Thesis for a scientific degree of Candidate of Economics on specialty 08.00.07 – Demography, Labor Economics, Social Economics and Policy. – Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to improving theoretical bases of social dimension of recreation and tourism, assessment of the state of national recreation and tourism sphere and substantiation of directions of increase its social impact.

Methodological approaches to assessment of the social impact of recreation and tourism sphere, which are presented like a matrix of social diagnosis, are developed; according to the criteria its social outcomes are systematized and differentiated: the direction of impact (internal and external, direct and indirect actions), the term (current, medium- and long-term), levels (local, regional and macroeconomic). The proposed matrix allows not only execute current monitoring, but also to plan the development of recreational and tourism sphere on the basis of the establishment of socially important social goals.

Opportunity to improve the socio-economic impact of the functioning sphere of recreation and tourism in Ukraine is grounded due to: development and implementation of socially oriented state strategy of development, improvement of state regulation in the direction of continuous monitoring of the achievement of socially important goals, activation mechanisms of public-private partnership, effective local government; state supporting of inbound, domestic and social tourism; supporting of small and medium businesses in the tourism sphere; developing the mechanism of coordination of local executive authorities activity and subjects of the tourist business.

Key words: sphere of recreation and tourism, social aspects, social impact, availability and coverage of recreation and tourism services, internal and external effects, social parameters of life of population, economic development of country.

Підписано до друку 26.05.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офс. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Замовлення № .

Видавець ТОВ «Конус-Ю»
01011, Київ, вул. П. Мирного, 26
Тел.: 254-41-82, 254-29-31
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 33 від 16.07.2002